اطریفل؛ نسخه‌ای جامع

مریم خیاط کاشانی[الف*]، محسن خیاط کاشانی[ب]، علیرضا قنادی[ب]

[الف] گروه شیمی تجزیه، دانشکده‌ی شیمی، دانشگاه کاشان، کاشان

[ب] گروه فارماکوگنوزی، دانشکده‌ی داروسازی و مرکز تحقیقات علوم دارویی، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، اصفهان

چکیده

در طب سنّتی ایران اشکال دارویی مختلفی وجود دارد که در منابع به آن اشاره شده است. هر یک از این اشکال در موارد بیماری‌های خاصی کاربرد دارند و در ساخت آن‌ها نکات بسیار ظریفی می‌بایست رعایت شود. مهم‌ترین این اشکال دارویی عبارتند از: مطبوخات، اطریفل، نقوعات، حبوب، ایارج، تریاق، سکنجبین، عصارات، آبزن، افاویه، جوارش، انکباب، معجون، حقنه، حمول، ربوب، سعوط، سفوف، شراب، شموم، شیاف، ضماد، غسول، فرزجه، لباب، لطوخ، لعق، مدر، مراهم، مسمنه، ابازیر، بخورات، احراق، تشویه و تحمیص و تقلیه، تغسیل و کشته جات.

در این مطالعه به اطریفل که یکی از اشکال مهم دارویی در طب سنّتی ایران است، پرداخته می‌شود. در این مقاله ابتدا به مقالات جدید در زمینه‌ی آثار آنتی‌اکسیدانی، ضدآرتروز، ضد سرطان، آنتی‌باکتریال و مطالعات فارماسیوتیک اشاره شده است. در ادامه دیدگاه طب سنّتی در زمینه‌ی اطریفل و به اختصار چند فرمولاسیون مهم از اطریفل، خواص، مزاج دارو، مقدار مصرف، ادراک، قوت یا پایداری آن‌ها از مهم‌ترین منابع کتب فرمولاسیون در طب قدیم که به قرابادین موسوم است آورده شده است. در انتها نیز به بررسی فیتوشیمیایی اطریفل صغیر در مقالات و فرمولاسیونی که مطابق منابع طب سنّتی ایران می‌باشد، پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: طب سنّتی ایران، شکل دارویی، اطریفل، آمله، بلیله، هلیله

تاریخ دریافت: مرداد ۹۰
تاریخ پذیرش:

مقدمه:

در کتاب کافي از کتب احادیث شیعه از محمد بن يحيي از احمد بن محمد بن عيسي از سعيد بن جناح مروي از ابي‌عبدالله امام به حق ناطق جعفر بن محمد الصادق (علیهما السّلام) روایتی مبنی بر کاربرد درمانی اطریفل وجود دارد (۱).

اطریفل معجونی متشکل از چند گیاه است که در طب سنّتی ایرانی- اسلامی بسیار از آن یاد شده است. در تمام فرمول‌هایی که در طب سنّتی در مورد اطریفل وجود دارد، سه گیاه نقش اساسی دارند که شامل آمله با نام علمی *Emblica officinalis* از خانواده‌ی Euphorbiaceae، بلیله با نام علمی *Terminalia bellerica* و هلیله که انواع مختلفی از آن در کتاب‌های طب قدیم از آن یاد شده، شامل گونه‌های هلیله‌ی زرد، هلیله‌ی سیاه و هلیله‌ی کابلی که بیشتر مستعمل آن هلیله‌ی زرد با نام علمی *Terminalia chebula* است. تمام این گونه‌ها از خانواده‌ی Combretaceae می‌باشند و قسمت مورد استفاده، میوه‌ی آن است (۲،۳).

آن گونه که از متون کتاب‌های طب

* فرد مسوول مکاتبات: m.khayat@kashanu.ac.ir

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-09]

سنّتی بر می‌آید به نظر می‌رسد ترکیب اطریفل به عنوان پایه‌ای برای وارد نمودن سایر گیاهان دارویی در خود استفاده داشته است، به این شکل که نسبت‌های مساوی از این سه میوه (نسبت ۱:۱:۱ از هلیله، بلیله و آمله) به صورت نیمکوب شده با هم ترکیب و به همراه عسل و روغن گیاهی به عنوان پایه‌ای برای وارد نمودن سایر گیاهان دارویی مانند اسطوخودوس، افتیمون، جوز گندم و خبث الحدید و ... استفاده شده است (۴،۱-۷).

برای اطریفل صغیر که در واقع از این ۳ میوه به تنهایی تشکیل شده نیز خواص معجزه آسایی ذکر شده است. شاید این نوعی از نبوغ اطباء و دانشمندان تاریخ ما را می‌رساند که تکنولوژی فرمولاسیون‌های آن‌ها تنها خاصیت یک پایه‌ی صرف را برای چند ترکیب درمانی دیگر بازی نکند، بلکه خود دارای خواص قابل ذکر و بعضاً شاخص‌تری نسبت به خود دارو باشد. اطریفل در طب سنّتی هند (آیورووداً) بسیار شناخته تر از ایران است و در حقیقت سه گیاه اصلی در فرمول اطریفل، بومی هند است و در این سرزمین به نام تریفلا شهرت دارد. ریشه‌ی کلمه‌ی تریفلا نیز در این نام بیانگر ساختار کلی آن است: (tri=three، phala=fruit). محققان هندی امروزه علاقه‌ی بسیاری به شناخت و شناساندن آیورووداً به جهان دارند و در این راستا مقالات بسیار زیادی در ژورنال‌های معتبر سراسر دنیا به چاپ می‌رسانند که در این میان تریفلا نیز مورد اقبال زیادی واقع شده است. نه تنها ترکیب تریفلا، بلکه گونه‌های گیاهی مستعمل در آن نیز مورد بررسی‌های فارماکولوژیک و آنالیزی زیادی بوده است. در این مجال ابتدا به بررسی مقالات به دست آمده از این طریق پرداخته می‌شود تا در ادامه به اطریفل ایرانی بازگشته و با مجموع این اطلاعات به جمع‌بندی نهایی رسید:

اثرات دارویی اطریفل:

۱- آثار آنتی‌اکسیدانی:

اطریفل سرشار از ترکیبات پلی‌فنلیک (تانن‌ها، الاژیک‌اسید، تانیک‌اسید،...) است که مسوول آثار آنتی‌اکسیدانی در گیاهان می‌باشد. به واسطه‌ی این اثر و مستندات به دست آمده از طب سنّتی مقالات زیادی در مورد آثار آنتی‌اکسیدانی این ترکیب به چشم می‌خورد که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

اثرات آنتی‌اکسیدانی تریفلا با مطالعات دوزهای خوراکی روی رت با بررسی فاکتورهای خونی مثل آنزیم کاتالاز، G6PD و... نشان داده شده است (۸). همچنین مطالعات invitro نیز اثر آنتی‌اکسیدان و اسکاونجری رادیکال‌های آزاد را نشان می‌دهد (۹). اثر اطریفل روی استرس اکسیداتیو و ایمنی سلولی نیز بر روی حیوانات آزمایشگاهی در مطالعه‌ی دیگری مورد بررسی قرار گرفته است (۱۰). همچنین بررسی آثار آنتی‌اکسیدانی برای گیاهان تشکیل دهنده‌ی اطریفل یعنی آمله، بلیله و هلیله نیز پتانسیل بالای این ترکیب در این زمینه را نشان می‌دهد (۱۲-۱۱).

۲- پیشگیری از آرتروز:

تریفلا در مدل‌های آزمایشگاهی و مدل‌های حیوانی (موش سوری) شمار تشکیل کریستال‌های اوره در نقرس را کاهش می‌دهد. به علاوه مشاهده شده است که این ترکیب آنزیم‌های لیزوزومی و فاکتور TNFα که نقش اساسی در این نوع آرتروز دارند کاهش می‌دهد. در حقیقت اثر ضد التهابی که از این دارو مشاهده می‌شود، به دلیل پایدار شدن غشاء و مهار آنزیم‌های لیزوزمی است (آنزیم‌های لیزوزمی منجر به تخریب پروتئین‌ها، لیپیدها، نوکلئیک‌اسید و ... در بافت می‌شوند که روند التهابی را ایجاد می‌نمایند). نشان داده شد که اطریفل فعّالیت فاکتورهای سوپراکسید دسموتاز، گلوتاتیون پراکسیداز و کاتالاز را

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-09]

نیز در کریستال های منوسدیم اوره کاهش می‌دهد (۱۳).

با توجه به حضور یک اولئورزین خاص در ترکیب تریفلا پیش‌بینی شده است که این دارو خاصیت محافظ غضروفی (Chondroprotective) نیز داشته باشد. در مطالعه‌ای که در این زمینه انجام گردیده، مشاهده شده است که تریفلا قادر به مهار دو آنزیم هیالورونیداز و کلاژناز (Collagenase) (آنزیم‌های مسوول در تخریب بافت غضروف) می‌باشد (۱۴).

در مقاله‌ی دیگری اثر ضد التهابی این دارو بر روی موش‌ها بررسی شد. ضخامت پنجه‌ی موش‌ها در هنگام استفاده‌ی خوراکی از تریفلا به میزان ۱ g/kg، به حالت نرمال بسیار نزدیک شد و فاکتورهای بیوشیمیایی از جمله آنزیم‌های لیزوزمی و شاخص های بافتی نیز مشخصاً کاهش یافت و به حد عادی بسیار نزدیک شد (۱۵). اثر ضد اولسر برای عصاره‌ی میوه‌ی آمله به صورت جداگانه نیز بیان شده است (۱۶).

۳- اثر ضد سرطان:

تریفلا در محیط آزمایشگاهی بر ضد سلول های سرطانی اثر سایتوتوکسیک نشان می‌دهد، در حالی که این اثر روی سلول های نرمال کمترین اثر را دارد (۱۸-۱۷). تریفلا در افزایش دادن دوز مرگ آور اشعه‌ی گاما بر سلول ها نیز مؤثر می‌باشد که احتمالاً به دلیل خاصیت تنظیفی (Scavenger) رادیکال‌های آزاد و جلوگیری از تخریب DNA توسط آن‌ها می‌باشد (۱۹). این اثر در یک بررسی جداگانه بر روی مدل های حیوانی نیز مطالعه شده و به اثبات رسیده است (۱۷). اثر ضد سرطان بر سلول‌های لوزالمعده سرطان اعمال شده بر روده‌ی کوچک موش بوسیله‌ی متوتروکسات نیز نشان داده شده است (۲۰). همچنین اثر مهاری بر ایجاد سرطان در مورد هلیله‌ی کابلی در موش و سلول های زایای انسانی نشان داده شده است (۲۱).

۴- اثر آنتی‌باکتریال:

با توجه به این نکته که تریفلا در طب هند برای بیماران مبتلا به یرقان و تب و سایر بیماری های عفونی تجویز می‌شود، در مطالعه‌ای، ترکیبات کاروتنوئیدی و فلاونوئیدی از عصاره‌ی آبی و اتانولی ترکیب دارویی تریفلا، برای بررسی حداقل غلظت مهاری (MIC) چند گونه باکتری بررسی شد. باکتری های انتخاب شده از گونه‌هایی بودند که در بیماران مبتلا به HIV منجر به عفونت‌های شایع می‌شوند، مانند *Pseudomonas aeroginosa*، *Klebsiella pneumonia* و *Shigella sonnei* و ... در این بین بهترین اثر آنتی باکتریال مربوط به هلیله‌ی سیاه و بر روی گونه‌ی شیگلا و استافیلوکوک آرئوس با حداقل غلظت مهاری برابر با ۰/۰۱ میکروگرم بر میلی لیتر بسیار قابل توجه است (۲۲). تریفلا در بهبود زخم‌های عفونی و ترمیم پوست و کلاژن زیر پوست به صورت پماد موضعی مفید واقع شده است (۲۳).

۵- آثار قلبی و عروقی:

آمله و بلیله در کاهش پراکسیداسیون LDL مؤثر بوده و ریسک ابتلاء به بیماری دیابت نوع ۲ را کاهش می‌دهند (۲۴). به علاوه در تحقیق دیگری روشن شد که فلاونویدهای آمله از طریق مهار آنزیم HMG-COA ردوکتاز، منجر به کاهش لیپیدهای سرمی می‌شوند (۲۵). در میان آثار فارماکولوژیکی که برای هلیله‌ی کابلی ذکر می‌شود نیز آثار هیپولیپیدمیک و محافظت قلبی بیان می شود (۲۶). ترکیب تریفلا آثار کاهنده‌ی قند خون و ضد دیابت دارد، در حالیکه بلیله دارای بیشترین اثر کاهنده‌ی قند خون است. مفیدترین آثار کاهنده‌ی کلسترول و لیپوپروتئین‌های با دانسیته‌ی پائین را هلیله‌ی سیاه دارد (۲۷).

۶- سایر آثار:

آثار گوارشی و به خصوص اثر ملین این ترکیب و همچنین اثر ضد نفخ آن نیز در مطالعات مختلف فارماکولوژیک گزارش شده است (۲۹-۲۸). فرم خوراکی نوعی از تریفلا آثار بهبود دهنده بر کاتاراکت ایجاد شده توسط گالاکتوز در رت‌های آزمایشگاهی نشان داده است. همچنین

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-09]

این ماده بر پیشگیری بروز این نوع از کاتاراکت در حیوانات آزمایشگاهی اثر چشمگیری داشته است (۳۰). به نظر می‌رسد مهار استیل کولین استراز توسط تریفلا می‌تواند منجر به آثار مؤثر بر آلزایمر شود (۳۱).

مطالعات فارماسیوتیکس:

شرکت آمریکایی گری و سان که در تولید فرآورده‌های دارویی از گیاهان شهرت دارد، کپسول هایی از تریفلا را با همین اسم تولید می‌نماید. این شرکت از این دارو به عنوان عصاره‌ی جوانی (Rejuvenate extract) یاد می‌کند. همچنین آثار مفید برای آرتروز، درمان یبوست، ضد سم دستگاه گوارش و درمان فشار خون بالا از آثار درمانی آن را ذکر می‌کند (۳۲). با توجه به وجود مقالاتی با محور فارماسیوتیکس از این دارو، به نظر می‌رسد فرآورده های رسمی زیادی از اطریفل در بازار رسمی دنیا وجود داشته باشد. در یکی از این موارد نوعی قرص روکش‌دار از تریفلا به منظور رساندن دارو به کلون با استفاده از صمغ گوار و هیدروکسی متیل سلولز به عنوان روکش مورد مطالعه قرار گرفته است (صمغ گوار نوعی پلی‌ساکارید است که توسط باکتری‌های روده بزرگ تخریب می‌شود و دارو را آزاد می‌کند). علّت انجام این بررسی آثار مفید تریفلا بر یبوست مزمن کولیت اولسراتیو و سندروم روده‌ی تحریک پذیر است. همچنین ترکیبات تریفلا در تحریک ترشح صفرا مفید است که همین موارد با رسیدن این ترکیبات گیاهی به کلون بدون آثار تخریبی اسید معده و آنزیم‌های گوارشی اعمال می‌شود (۳۳). تریفلا به علاوه می‌تواند در از بین بردن آلودگی میکروبی (Microbial contamination)، نیز استفاده گردد (۳۴). همچنین ترکیبات فلزی موجود در تریفلا به عنوان نوعی استاندارد از کیفیت این فرمول، بررسی شده اند (۳۵).

مطالعات فارماسیوتیکس:

در طب سنّتی ایران حدود ۳۹ اطریفل وجود دارد که عبارتند از:

۱. اطريفل اسطوخودوسي
۲. اطریفل اسطوخودوس مسهل
۳. اطريفل افتيموني
۴. اطریفل اکبر
۵. اطريفل تربدي
۶. اطریفل جوز جندم
۷. اطریفل خبث الحدید اکبر
۸. اطریفل خبث الحدید
۹. اطریفل خبث الحدید جوز جندم
۱۰. اطریفل خبث الحدید مطبوخ
۱۱. اطریفل دیدان
۱۲. اطریفل زبیب
۱۳. اطريفل رمّاني
۱۴. اطريفل سنامكي
۱۵. اطریفل شاهتره
۱۶. اطريفل صبري
۱۷. اطریفل صغیر
۱۸. اطريفل صغير گشنيزي
۱۹. اطريفل صغير مقلي
۲۰. اطريفل عرق مدني
۲۱. اطريفل غاريقون
۲۲. اطريفل غددي علائي
۲۳. اطريفل غددي
۲۴. اطريفل فارسي
۲۵. اطريفل فرفيوني
۲۶. اطريفل قنبيلي
۲۷. اطريفل كبير
۲۸. اطريفل گشنيزي
۲۹. اطريفل ماهان
۳۰. اطریفل متوسط
۳۱. اطریفل مختصر
۳۲. اطریفل مسهل
۳۳. اطريفل مقلي
۳۴. اطريفل مقل صغير
۳۵. اطريفل مقل كهربائي
۳۶. اطريفل مقل ملين
۳۷. اطريفل مقل ملين افتيموني
۳۸. اطريفل ملين
۳۹. اطريفل معلوم (۷-۱،۴)

در مورد اطریفل های مختلف نسخ، خواص متفاوت و زیادی آورده شده که در قالب این مقاله نمی‌گنجد. به عنوان مثال در مورد اطریفل کبیر

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-09]

نسخ مختلف مانند اطریفل کبیر به نسخه‌ی «شیخ الرئیس»، نسخه‌ی حکیم سدید کازروني که در شرح موجز «قرشي» آورده شده است و این همان نسخه‌ی اول «شیخ الرئیس» با اندکی تفاوت در ادویه و اوزان است، اطریفل کبیر نسخه شیخ داود انطاکي که این نیز همان نسخه‌ی اوّل «شیخ الرئیس» است با قدري تفاوت، اطریفل کبیر تألیف ابن ماسویه، اطریفل کبیر به نسخه‌ی حکیم مؤمن و ... که در کتاب قرابادین کبیر حکیم عقیلی که کتاب بسیار جامعی از نسخ و فرمولاسیون های مختلف است با تفاوت‌هایی که در خواص درمانی آن ها ذکر شده، آورده شده است. مورد پایداری این دارو در منابع طب سنّتی با عنوان "قوت اطریفل" ذکر شده است.

در این مقاله جهت آشنایی تنها به ذکر مختصر از برخی نسخه ها از چند اطریفل پرداخته می‌شود.

◄ اطریفل صغیر به نسخه‌ی «شیخ الرئیس»

فرمولاسیون: اجزاء متساوي از پوست هلیله‌ی کابلي، آمله‌ی منقي و پوست بلیله‌ی کوبیده (باید به صورت جرکوب درآید، به گونه‌ای که از الک مش ۴۰ عبور داده شود) را با روغن گاو چرب نموده و با عسل معجون ساخته می‌شود.

خواص در طب سنّتی: جهت رطوبت معده و استرخاي آن و غلبه‌ی رطوبات در بدن و ریاح بواسیر و نیکو کردن رنگ رخساره.

مزاج دارو: سرد در درجه‌ی اوّل و خشک در آخر دو درجه.

مضر: تولید قولنج و مضر طحال.

مصلح: شراب بنفشه.

مقدار مصرف: ۲ درم تا ۲ مثقال.

ادراک (زمان استفاده از دارو بعد از ساخت): ۴۰ روز

قوّت (زمان پایداری): ۳ سال

منابع: قرابادین اعظم، تحفه‌ی حکیم مومن، قرابادین صالحی، قرابادین قادری، قرابادین کبیر (۱،۷،۳۶،۳۹).

◄ اطریفل صغیر گشنیزي

فرمولاسیون: فرمولاسیون آن مثل اطریفل صغیر است، به جز این که به آن گشنیز خشک به وزن هلیلجات به آن اضافه می‌شود. در نسخه‌های جدیدتر گشنیز (*Coriandrum sativum*) خشک را به وزن همه‌ی اجزاء اضافه می‌کنند و در نسخه‌ی حکیم مؤمن به وزن نصف مجموع اجزاء اضافه می‌شود.

خواص در طب سنّتی: اطریفل گشنیزي معده را تقویت نموده و درد سر و گوش و چشم که به سبب بخار معده باشد را بهبود می‌بخشد. استفاده‌ی مداوم از اطریفل گشنیزي براي صداع مشارکت معده که به علّت صعود بخارات از معده به سر است و براي صداع حاصل از پرخوری مفید است.

مزاج دارو: سرد در نصف درجه‌ی اوّل و خشک در آخر درجه‌ی سوّم.

مقدار مصرف: ۲ درم تا ۶ درم.

ادراک (زمان استفاده از دارو بعد از ساخت): ۱۵ روز

قوّت (زمان پایداری): ۲ سال

منابع: قرابادین اعظم، قرابادین صالحی، قرابادین کبیر (۱،۳۷،۳۸).

◄ اطریفل کبیر به نسخه‌ی «شیخ الرئیس»

فرمولاسیون: پوست هلیله‌ی کابلي، پوست بلیله، آمله‌ی منقي، بوزیدان، بسباسه، شیطرج هندي، شقاقل، از هر یک، یک جزء، تودري سرخ (قدومه)، تودري زرد، لسان العصافیر، بهمن سرخ، بهمن سفید، از هر یک، نیم جزء، مجموع را کوبیده و مخلوط کرده، سپس با روغن گاو چرب نموده و با عسل معجون ساخته می‌شود.

خواص در طب سنّتی: اطریفل کبیر در درمان ضعف معده و هاضمه و ضعف گرده (کلیه) ناشی از برودت (سردی) و نیز امراض بوجود آمده از رطوبت و بلغم مفید است.

مزاج دارو: گرم و خشک است در یک درجه و نیم.

مقدار مصرف: ۲ مثقال

ادراک (زمان استفاده دارو بعد از ساخت): ۲ ماه

قوّت (زمان پایداری): ۴ سال

منابع: قرابادین اعظم، قرابادین قادری، قرابادین کبیر (۱،۳۷،۳۹).

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-09]

◄ **اطریفل اسطوخودوسي**
فرمولاسیون: پوست هلیله‌ی زرد، پوست هلیله‌ی کابلي، هلیله‌ی سیاه، پوست بلیله، آمله‌ی منقي، سنا مکي (*Cassia angustifolia*)، تربد سفید مدبر (*Ipomoea turpethum*)، بسفایج (*Polypodium vulgare*)، اسطوخودوس (*Lavandula stoechas*)، اجزاء متساوي همه‌ی داروها را کوبیده و مخلوط کرده، سپس با روغن گاو چرب نموده و با عسل معجون ساخته می‌شود.
خواص در طب سنّتی: ملین طبع و مقوي دماغ است و برای بیماري‌هاي بلغمي و سوداوي مفید است. معده را از اخلاط پاک کرده و برای صرع و مالیخولیا و بهق و برص مفید است. همچنین برای امراض سر و چشم و گوش و بیني مفید است.

مزاج دارو: گرم و خشک در درجه‌ی اوّل
مقدار مصرف: چهار تا ۶ درم
ادراک (زمان استفاده دارو بعد از ساخت): ۴۰ روز
قوّت (زمان پایداری): ۲ سال
منابع: قرابادین کبیر (۳۹،۳۷،۱).

◄ **اطریفل افتیموني**
فرمولاسیون: پوست هلیله‌ی زرد، پوست هلیله‌ی کابلي، هلیله‌ی سیاه، پوست بلیله، آمله‌ی منقي، از هر یک، ده درم، سنا مکي، تربد سفید مدبّر، افتیمون (*Cuscuta epithymum*)، از هر یک، پنج درم، شیطرج هندي سه درم، بسفایج فستقي یك درم، انیسون (*Pimpinella anisum*)، نمک هندي، از هر یک، دو درم، همه را کوبیده و مخلوط نموده، سپس با روغن گاو چرب نموده و با عسل معجون ساخته می‌شود.
خواص در طب سنّتی: برای بواسیر و اسهال بواسیري مفید است و مزاج را حفظ کرده و مانع زود سفید شدن مو می‌شود.
مزاج دارو: گرم در اوّل درجه‌ی دوّم و خشك است در آخر درجه‌ی دوّم.
مقدار مصرف: سه مثقال تا پنج مثقال
ادراک (زمان استفاده از دارو بعد از ساخت): چهل روز تا سه ماه
قوّت (زمان پایداری): ٤ سال
منابع: قرابادین اعظم، تحفه‌ی حکیم مومن، قرابادین صالحی، قرابادین قادری، قرابادین کبیر (۳۹،۳۶،۷،۱).

◄ **اطریفل سنا مکي**
فرمولاسیون: پوست هلیله‌ی زرد پانزده مثقال، پوست بلیله، آمله‌ی منقي، سنا مکي، از هر یک، ده مثقال، ریوند چیني، پنج مثقال، همه را کوبیده و مخلوط نموده، سپس با روغن گاو چرب نموده و با عسل معجون ساخته می‌شود.
خواص در طب سنّتی: براي جرب و حکه و سعفه مفید است.
مزاج دارو: گرم و خشک
مقدار مصرف: پنج مثقال
ادراک (زمان استفاده از دارو بعد از ساخت): چهل روز تا سه ماه
قوّت (زمان پایداری): ۲ سال
منابع: قرابادین اعظم، تحفه‌ی حکیم مومن، قرابادین صالحی، قرابادین قادری، قرابادین کبیر (۳۹،۳۸،۳۶،۷،۱).

◄ **اطریفل مقل صغیر**
فرمولاسیون: پوست هلیله‌ی کابلي، پوست بلیله، آمله‌ی منقي، از هر یک، ده درم، مقل ازرق (*Commiphora africanum*) سي درم. مقل را با آب گرم حل نموده و با عسل به قوام آورده، بقیه‌ی ادویه را کوبیده و مخلوط نموده، سپس با روغن گاو چرب نموده و با مخلوط مقل و عسل معجون ساخته می‌شود. در نسخه‌ی حکیم مؤمن آورده شده که مقل را با آب گندنا (کراث) حل نموده و با عسل به قوام آورده و معجون ساخته می‌شود.
خواص در طب سنّتی: براي بواسیر و اسهال بواسیري مفید است.
مزاج دارو: گرم در یک درجه و نیم و خشک در اوّل درجه‌ی سوّم
مقدار مصرف: ۱ مثقال تا ٤ مثقال
ادراک (زمان استفاده دارو بعد از ساخت): چهل روز تا سه ماه
قوّت (زمان پایداری): ۲ سال
منابع: تحفه‌ی حکیم مومن، قرابادین صالحی، قرابادین قادری، قرابادین کبیر (۳۹،۳۸،۷،۱).

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-09]

◄ **اطریفل خبث‌الحدید**

فرمولاسیون: هلیله‌ی سیاه و بلیله و آمله و شیر آمله‌ی منقی و شیطرج هندی و کرفس *(Apium graveolens)* و ناخواه *(Carum copticum)* و صعتر فارسی *(Thymus vulgaris)*، هر یک، یک وقیه، سنبل‌الطیب *(Valeriana officinalis)* و حماما و هیل و وج (اگیر ترکی) *(Acorus calamus)*، هر یک، سه درم، دارچینی *(Cinnamomum zeylanicum)* چهار درم، فلفل *(Piper nigrum)* و نارمشک و نمک هندی، هر یک، نیم وقیه، خردل *(Sinapis alba)* یک وقیه و نیم نوشادر (Ammonium chlorid) نیم درم، خبث‌الحدید مدبر (اکسید آهن مدبر شده با سرکه) (Khubs ul hadid) سه درم، کوبیده و مخلوط کرده، سپس با روغن گاو چرب نموده و با عسل معجون ساخته می‌شود.

خواص در طب سنّتی: جهت اوجاع بواسیر و استرخای مثانه و معده و ضعف آن مفید است و مسخن معده و مقوی باه است.

مزاج دارو: گرم است در اوّل، سوّم خشک است در دو درجه و نیم.

مقدار مصرف: دو مثقال و نیم.

ادراک (زمان استفاده دارو بعد از ساخت): ۲ ماه

قوّت (زمان پایداری): ٤ سال

منابع: تحفه‌ی حکیم مومن، قرابادین صالحی، قرابادین قادری، قرابادین کبیر (۳۹، ۳۸، ۱).

مطالعات فیتوشیمیایی اطریفل:

جنس *Terminalia* سرشار از تانن و ترکیبات رنگی است. ترکیباتی چون تانیک اسید و الاژیک اسید که خاصیت آنتی‌اکسیدانی دارند در این گیاهان (بخصوص میوه) به فراوانی یافت می‌شود (٤٠). مقادیر قابل توجهی از ویتامین C با روش‌های آنزیمی و کروماتوگرافی مایع و شناساگر اسپکتروفتومتر در میوه‌های آمله ردیابی شده است. تانن‌ها و آسکوربیک اسید بر اثر خشک شدن خاصیت اسکاونجری و آنتی‌اکسیدانی خود را حفظ می‌نمایند (٤١). علاوه بر این روش‌های کروماتوگرافی مایع با عملکرد بالا (HPLC) و سایر روش‌ها وجود مقادیر فراوان ویتامین C را در گیاه اثبات می‌کنند. همچنین فلاونوئیدهای امبلیکانین (Embelicanin) و بلریکانین (Bellericanin) می‌توانند مسوول بخش مهمی از آثار آنتی‌اکسیدانی این دارو باشند (۲۲). به علاوه این ترکیبات گیاهی سرشار از لینولئیک اسید می‌باشند (٤٢). ترکیب گالیک اسید به عنوان یک استاندارد و عیار برای گیاهان به کار رفته در تریفلا اندازه‌گیری می‌شود (٤٣). در مقالات دیگر علاوه بر گالیک اسید از کبولاژیک اسید و کبولینیک اسید نیز جهت عیار سنجی استفاده شده است (٤٤).

در میان تمام این اطلاعات خام، از اطریفل در طب سنّتی ایران تنها نام یک مقاله‌ی ایرانی در میان انبوه مقالات طب سنّتی هند و چین به چشم می‌خورد که نام اطریفل (به جای تریفلا) مورد استفاده قرار می‌گیرد. در این مطالعه که در دانشکده‌ی شیمی دانشگاه کاشان انجام شده است و مقاله‌ی آن در مجلّه‌ی Analytical methods به چاپ رسیده، به بررسی ترکیبات اطریفل و اندازه‌گیری کمی مقادیر گالیک اسید و تانیک اسید پرداخته شده است. در مقاله‌ی نام برده شده از فرمولاسیون اطریفل استفاده شده است: پودر هلیله‌های زرد و سیاه و کابلی به همراه آمله و بلیله را به نسبت مساوی همراه یک دهم وزن آن‌ها روغن بادام شیرین و سپس سه برابر وزن محصول عسل مصفی مخلوط نموده و به مدّت ۴۰ روز در دمای ثابت نگهداری گردید.

در مطالعه‌ی اخیر از روش‌های الکتروشیمیایی و ولتامتری استفاده و از ترکیب گالیک اسید موجود در اطریفل صغیر که خاصیت اکسیداسیون در بررسی‌های ولتامتری از خود نشان داد، استفاده شده است. منظور این بررسی اندازه‌گیری فیتوشیمیایی و پایداری فیزیکوشیمیایی اطریفل بوده است. روش‌های الکترو شیمیایی نوعی اندازه‌گیری کیفی و کمی با

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-09]

کمک ترکیب استاندارد را شامل می‌شود که در این مقاله از آن استفاده شده است. جدول ۱ نتایج حاصل از این بررسی را نشان می‌دهد.

نتایج مندرج در جدول ۱ نشان می‌دهد که دارو در طول ٦ ماه در شرایط تسریع شده از نظر خصوصیات ظاهری نسبت به زمان صفر تغییر معنی داری نداشته است؛ ضمن اینکه ماده‌ی مؤثره کمتر از ٥ درصد کاهش نشان داده است. بنابراین نتایج می‌توان پیشنهاد نمود که فرآورده در شرایط معمولی دمای ۳۰ـ۲۵ درجه سانتیگراد و رطوبت نسبی ٥±۳٥ درصد بتواند به مدت دو سال پایدار و اثربخش باقی بماند. لازم به ذکر است که این نتایج با منابع طب سنّتی نیز تطابق دارد (۳۲،٤٥).

در پایان پیشنهاد می شود با توجه به نقش اطریفل در فرمولاسیون‌های سنّتی از طب ایرانی-اسلامی که به عنوان نوعی معجون پایه‌ای برای ورود سایر ترکیبات دارویی است بررسی‌هایی صورت پذیرد. برای مثال امکان مطالعات پایداری و آزاد سازی ماده‌ی مؤثره می‌تواند موارد مفیدی برای تحقیق باشد. در ضمن با توجه به هزینه‌ی تهیه این محصول در ادامه با مطالعه و برآوردهای آماری می‌توان هزینه اثر بخشی چنین محصولی را در مقیاس صنعتی پیش‌بینی کرد. همچنین بررسی اثرات فارماکولوژی و بالینی معجون های اطریفل مانند اثر ضد درد و مقوی معده گزینه‌های مناسبی برای تحقیق می‌باشد.

جدول۱. نتایج بدست آمده از پایداری فیزیکوشیمیایی اطریفل صغیر با روش تسهیل شده

فاکتورهای مورد بررسی	نتایج					نتیجهٔ مورد قبول
	زمان صفر	۱ ماه	۲ ماه	۳ ماه	٦ ماه	
رنگ	قهوه‌ای تیره	قهوه‌ای تیره	قهوه‌ای تیره	قهوه‌ای تیره	قهوه‌ای تیره	قهوه‌ای تیره
بو	مخصوص	مخصوص	مخصوص	مخصوص	مخصوص	مخصوص
طعم	گس	گس	گس	گس	گس	گس
بررسی ماکروسکوپی و میکروسکوپی یکنواختی فرآورده	یکنواخت و بدون حباب	یکنواخت و بدون حباب	یکنواخت و بدون حباب	یکنواخت و بدون حباب	یکنواخت و بدون حباب	یکنواخت و بدون حباب
میزان مواد مؤثره گالیک اسید در دارو بر اساس میلی‌گرم در هر یک گرم دارو	۹۱/۸۲ ± ۰/٥	۹۱/۲۰ ± ۰/٥	۹۰/۷٥ ± ۰/٥	۹۰/۷۰ ± ۰/٥	۹۰/٦۳ ± ۰/٥	۷۰-۱۴۰

منابع

۱. عقیلی خراسانی شیرازی، محمد حسین: قرابادین کبیر. انتشارات بوذرجمهری، تهران، ۱۳٤۹.

۲. مظفریان، ولی‌الله: فرهنگ نام های ایران. انتشارات فرهنگ معاصر، تهران، ۱۳۷٥.

۳. میر حیدر، حسین: معارف گیاهی. دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۷٥.

٤. عقیلی خراساتی شیرازی، محمد حسین: مخزن الدویه. انتشارات علوم پزشکی تهران، تهران، ۱۳۸۸.

٥. ابوعلی سینا، شیخ الرئیس: قانون در طب. ترجمه شرفکندی، عبد الرحمن، ج.۲. انتشارات صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، تهران، ۱۳٦٦.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-09]

٦. جرجانی، سید اسماعیل: ذخیره خوارزمشاهی. به کوشش: سعیدی سیرجانی، علی اکبر. انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، تهران، ١٣٥٥.
٧. مومن، محمد: تحفه حکیم مومن یا تحفه المومنین. تهران، ١٣١٢
8. Bhattacharya AK, Suresh S, Vineetha KR, Sebastian B, Varghese AC, Agarwal A. Antioxidant effects of triphala, brahmi and triphala-brahmi combination in blood and seminal plasma of high glucose fed rats. *Fertility and Sterility*. 2008;90: 464.
9. Naik GH, Priyadarsini KI, Bhagirathi RG, Mishra B, Mishra KP, Banavalikar MM, Mohan H. In vitro antioxidant studies and free radical reactions of triphala, an ayurvedic formulation and its constituents. *Phytother Res*. 2005;19(7):582-6.
10. Srikumar R, Parthasarathy NJ, Manikandan S, Narayanan GS, Sheeladevi R. Effect of Triphala on oxidative stress and on cell-mediated immune response against noise stress in rats. *Mol Cell Biochem*. 2006;283(1-2):67-74.
11. Suresh G, Nayaka H, Dharmesh M, Salimath PV. Free and bound phenolic antioxidants in amla (*Emblica officinalis*) and turmeric (*Curcuma longa*). *Journal of Food Composition and Analysis.* 2006;19: 446–452.
12. Nampoothiri SV, Prathapan A, Cherian OL, Raghu KG, Venugopalan VV, Sundaresan A. In vitro antioxidant and inhibitory potential of Terminalia bellerica and *Emblica officinalis* fruits against LDL oxidation and key enzymes linked to type 2 diabetes. *Food Chem Toxicol*. 2011;49(1):125-31.
13. Sabina EP, Rasool M. An in vivo and in vitro potential of Indian ayurvedic herbal formulation Triphala on experimental gouty arthritis in mice. *Vascul Pharmacol*. 2008;48(1):14-20.
14. Sumantran VN, Kulkarni AA, Harsulkar A, Wele A, Koppikar SJ, Chandwaskar R, Gaire V, Dalvi M, Wagh UV. Hyaluronidase and collagenase inhibitory activities of the herbal formulation Triphala guggulu. *J Biosci*. 2007;32(4):755-61.
15. Rasool M, Sabina EP. Antiinflammatory effect of the Indian Ayurvedic herbal formulation Triphala on adjuvant-induced arthritis in mice. *Phytother Res*. 2007;21(9):889-94.
16. Sairam K, Rao ChV, Babu MD, Kumar KV, Agrawal VK, K Goel RK. Antiulcerogenic effect of methanolic extract of *Emblica officinalis*: an experimental study. *J Ethnopharmacol*. 2002;82(1):1-9.
17. Sandhya T, Lathika KM, Pandey BN, Mishra KP. Potential of traditional ayurvedic formulation, Triphala, as a novel anticancer drug. Cancer Lett. 2006;231(2):206-14.
18. Kaur S, Michael H, Arora S, Härkönen PL, Kumar S. The in vitro cytotoxic and apoptotic activity of Triphala--an Indian herbal drug. *J Ethnopharmacol*. 2005;97(1):15-20.
19. Jagetia GC, Baliga MS, Malagi KJ, Sethukumar Kamath M. The evaluation of the radioprotective effect of Triphala (an ayurvedic rejuvenating drug) in the mice exposed to gamma-radiation. *Phytomedicine*. 2002;9(2):99-108.
20. Nariya M, Shukla V, Jain S, Ravishankar B. Comparison of enteroprotective efficacy of triphala formulations (Indian Herbal Drug) on methotrexate-induced small intestinal damage in rats. *Phytother Res.* 2009;23(8):1092-8.
21. Saleem A, Husheem M, Härkönen P, Pihlaja K. Inhibition of cancer cell growth by crude extract and the phenolics of *Terminalia chebula* retz. fruit. *J Ethnopharmacol*. 2002;81(3):327-36.
22. Srikumar R, Parthasarathy NJ, Shankar EM, Manikandan S, Vijayakumar R, Thangaraj R, Vijayananth K, Sheeladevi R, Rao UA. Evaluation of the growth inhibitory activities of Triphala against common bacterial isolates from HIV infected patients. *Phytother Res*. 2007;21(5):476-80.
23. Kumar MS, Kirubanandan S, Sripriya R, Sehgal PK. Triphala promotes healing of infected full-thickness dermal wound. *J Surg Res*. 2008;144(1):94-101.
24. Nampoothiri SV, Prathapan A, Cherian OL, Raghu KG, Venugopalan VV, Sundaresan A. In vitro antioxidant and inhibitory potential of *Terminalia bellerica* and *Emblica officinalis* fruits against LDL

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-09]

oxidation and key enzymes linked to type 2 diabetes. *Food Chem Toxicol*. 2011 Jan;49(1):125-31.
25. Anila L, Vijayalakshmi NR. Flavonoids from Emblica officinalis and *Mangifera indica*-effectiveness for dyslipidemia. *J Ethnopharmacol*. 2002 Jan;79(1):81-7.
26. Chattopadhyay RR, Bhattacharyya SK. *Terminalia chebula*: An update. *Pharmacognosy Reviews.* 2007;1:151-156.
27. Prativadibhayankaram VSa, Malhotra Sa, Pandhi Pa, Singh Ab. Anti-diabetic activity of triphala fruit extracts, individually and in combination, in a rat model of insulin resistance. *Natural Product Communications.* 2008;3:251-256.
28. Mukherjee P.K. Rai S.a Bhattacharyya S.a Debnath P.K.b Biswas T.K.b Jana U.b Pandit S.b Saha B.P.a Paul P.K. Clinical study of Triphala-A well known phytomedicine from India. *Iranian Journal of Pharmacology and Therapeutics.* 2006;5:51-54.
29. Gaind KN, Mital HC, Khanna SR. A study on the purgative activity of triphala. *Indian J Physiol Pharmacol.* 1963;7:172-5.
30. Mahajan KN, Singhai AK, Vadnere GP. Investigation on anticataract activity of triphala ghrita. *Electronic Journal of Chemistry.* 2011;8:1438-1443.
31. Nag G, de Bratati. Acetylcholinesterase inhibitory activity of *Terminalia chebula*, *Terminalia bellerica* and *Emblica officinalis* and some phenolic compounds. *International Journal of Pharmacy and Pharmaceutical Sciences.* 2011;3:121-124.
32. URL: http://garrysun.com/triphala.html
33. Momin M, Pundarikakshudu K. Optimization and Pharmacotechnical Evaluation of Compression-Coated Colon-Specific Drug Delivery System of Triphala Using Factorial Design. *Drug development research*. 2005;65:34–42 .
34. Kumari N, Kumar P, Mitra D, Prasad B, Tiwary BN, Varshney L. Effects of ionizing radiation on microbial decontamination, phenolic contents, and antioxidant properties of triphala. *J Food Sci.* 2009;74(3):M109-13.
35. Sharma A, Shailajan S. Analysis of some heavy metals from fruits of medicinal plants *Phyllanthus emblica, Terminalia bellirica* and *Terminalia chebula* from India and Nepal by ICP-OES technique. *Nature Environment and Pollution Technology*. 2009;8:761-763.
۳۶. قهرمان، احمد؛ اخوت، احمد رضا: تطبیق نام های کهن گیاهان دارویی. انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۸۱.
۳۷. ناظم جهان محمد اعظم خان: قرابادین اعظم. موسسه مطالعات تاریخ پزشکی طب اسلامی و مکمل دانشگاه علوم پزشکی ایران، تهران، ۱۳۷۶.
۳۸. قاینی هروی، محمد صالح: قرابادین صالحی یا تحفه الصالحین. موسسه‌ی مطالعات تاریخ پزشکی طب اسلامی و مکمل دانشگاه علوم پزشکی ایران، تهران، ۱۳۷۱.
۳۹. ارزانی، میر محمد اکبر شاه: قرابادین قادری. موسسه‌ی مطالعات تاریخ پزشکی طب اسلامی و مکمل دانشگاه علوم پزشکی ایران، تهران، ۱۳۷۵.
40. Khatoon S, Singh N, Srivastava N, Rawat AK. Mehrotra S. Chemical Evaluation of Seven Terminalia Species and Quantification of Important Polyphenols by TLC. *Journal of Planar Chromatography*. 2008; 21:167–171.
41. Raghu V, Platel K, Srinivasan K, Comparison of ascorbic acid content of *Emblica officinalis* fruits determined by different analytical methods. *Journal of Food Composition and Analysis*. 2007; 20: 529–533.
42. Sarin R, Sharma M, Khan AA. *Terminalia bellerica* Roxb. seed oil: a potential biodiesel resource. *Bioresour Technol*. 2010;101(4):1380-4.
43. Pinmai K, Hiriote W, Soonthornchareonnon N, Jongsakul K, Sireeratawong S, Tor-Udom S. In vitro and in vivo antiplasmodial activity and cytotoxicity of water extracts of *Phyllanthus emblica, Terminalia*

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-09]

chebula, and *Terminalia bellerica*. *J Med Assoc Thai*. 2010;93 Suppl 7:S120-6.
44. Pawar V, Lahorkar P, Anantha Narayana DB. Development of a RP-HPLC Method for Analysis of Triphala Curna and its Applicability to Test Variations in Triphala Curna Preparations. *Indian J Pharm Sci.* 2009;71(4):382-6.
45. Ghoreishi SM, Behpour M, Khayatkashani M, Motaghedifard MH. Simultaneous determination of ellagic and gallic acid in *Punica granatum*, *Myrtus communis* and Itriphal formulation by an electrochemical sensor based on a carbon paste electrode modified with multi-walled carbon nanotubes. *Analytical methods.* 2011;3:636-645.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-09]